

DAUGAILIŠKIŲ TRADICINIAI PALYGINIMAI

Birutė JASIŪNAITĖ

§ 1. Šis darbas natūraliai išaugo iš mano ankstesnio straipsnio, skirto Endriejavo šnektos pejoratyvams (Jasiūnaitė, 1995, 35–57). Daugelis pejoratyvų yra metaforinės kilmės, o apie metaforas sudėtinga rašyti, neišmanant tradicinių palyginimų. Pastarieji todėl ir laikomi tradiciniais, kad yra savotiškos kolektyvinės kūrybos formulės: jie ne kuriami čia pat, kalbėjimo procese, o vartojami iš atminties (Vosylytė, 1983, 210). Palyginimai paprastai nagrinėjami kaip kalbos reiškinys: aprašoma jų struktūra, semantinės ypatybės, santykiai su leksine aplinka, gramatinės funkcijos ir pan. (Vosylytė, 1972, 99–102; Mokienko, 1980, 96).

§ 2. Plečiantis kalbos ir kultūros santykių tyrinėjimams, kinta ir požiūris į kalbos stereotipus: aiškinamasi, kur slypi jų nacionalumas. Vadinamoji „kultūrinė“ semantika būdingiausia nereliaciniams kalbos elementams: žodžiams, frazeologizmams, aforizmams (patarlėms, priežodžiams, įvairioms formulėms)¹ (Vereščagin, Kostomarov, 1982, 89). Nustatyta, kad tradiciniai įvaizdžiai, metaforos, palyginimai glaudžiai susiję su vadinamosios kalbinės elgsenos normomis (kalbos etiketu, įvairiausiais draudimais, gestais, mimika ir t.t.) (Leontjev, 1977, 6–7). Gaila, kad panašaus pobūdžio darbų dar negausu, o ir tie patys (ypač skirti egzotiškoms kalboms) dažnai būna faktografinio, informacinio pobūdžio (žr., pvz., gana fragmentiškus tadžikų (Salibajev, Alijev, 1982, 125–131) ar eskimų (Menovščikov, 1982, 141–144) kalbų tyrimus).

§ 3. Tiek metaforos, tiek palyginimai gali būti nagrinėjami ir kaip tikrovės struktūravimo priemonė². Manoma, kad leksinė reikšmė glaudžiai susijusi su kalbos vartotojų konceptualiuoju pasauliu. Vienu ar kitu žodžiu reiškiamą sąvoką laiką apsiautęs savotiškas kultūrinių asociacijų spiečius, kuris ir padeda atsirasti perkeltinėms žodžių reikšmėms (Tomachin, 1991, 85–87). Kad atsirastų palyginimas ar metafora, šios asociacijos

¹ Medžiagos palyginimams tirti teikia ir smulkioji tautosaka: patarlę dažnai sudaro bent keli palyginimai, o jos poetinės struktūros pagrindas – antitezė (priešpastatymas). Patarlė skiriasi nuo palyginimo pirmausia sintaksiškai: ji turi užbaigto sakinio formą (Kokare, 1980, 169–172).

² Tai patvirtina, pavyzdžiui, tarybinės-publicistikos stereotipų analizė: bazinė metafora „Pasaulis – idėjų kovos laukas“ implikuoja militarizuotą pasaulio suvokimą ir sąlygoja tam tikros leksikos vartojimą (priešai, išdavikai, šnipai, žmogžudžiai). Šis žodžių rinkinys įsitvirtina visuomenės sąmonėje ir prireikus aktualizuojamas (Lassan, 1994, 24).

turinčios būti visiems priimtinos (kiekvienas kalbos vartotojas žino, kad *vilkas piktas, kraujas raudonas* ir pan.). Nesvarbu, kad tai banalybės, pusiau teisingi ar net visiškai klaidingi teiginiai. Svarbiausia, kad reikiamu momentu asociacijos būtų greitai ir lengvai sužadamos žmogaus sąmonėje (Blėk, 1990, 164)³.

§ 4. Toks „antiromantiškas“ požiūris, kuris akivaizdžiai kertasi su tradicine kalbos turtingumo bei vaizdingumo samprata, pirštu prikišamai rodo, kad pasakymas, sąmojingas ir patrauklus vienos kultūros atstovui, kitur gali būti visai absurdiškas. Tai ir pakratino kiek plačiau pasidomėti nedidelės bendruomenės (Daugailių šnektos) kalbiniais stereotipais, jų struktūra bei vartoseną.

§ 5. Šiam tikslui 1995 m. vasarą Daugailių (Utenos raj.) dialektologinės ekspedicijos metu⁴ buvo surinkta apie 200 tradicinių būdvardinių palyginimų (šiek tiek jų rasta magnetofono įrašuose, bet didžiąją dalį reikėjo specialiai išklausti iš informantų)⁵. Būdvardiniai palyginimai pasirinkti todėl, kad jų mažiau, juos gana nesunku atsimiti, paprasčiausiai vardinant antonimų poras (*didelis – mažas, baltas – juodas, ilgas – trumpas*), pvz.: *vīras dī.deli.s kai īlepas* „Vyras didelis kaip liepa“ – *mergēvītē. mažū.tē. kai šā.ukštās* „mergiotė mažutė kaip šaukštas“. Norint gauti lyginamosios kitų tarmių medžiagos, o ypač statistinių duomenų, vėliau iš LKŽ išėjusiųjų tomų buvo surinkta dar 1000 palyginimų. Domėtasi tik šnektosios (ne knyginės) kalbos posakiais.

§ 6. Bet kuris palyginimas yra struktūra, susidedanti iš trijų elementų: 1) kas lyginama, 2) su kuo lyginama, 3) bendro lyginamų daiktų ar reiškinių požymio (Vosylytė, 1983, 206; Ogoľ'cev, 1982, 122). Vadinas, norint aprašyti šnektos palyginimų visumą, reikia išsiaiškinti, kurie daiktai, reiškiniai ar požymiai gali būti šios struktūros sudedamosios dalys.

§ 7. Darbą parankiausia pradėti nuo požymių, siejančių abu palyginimų narius, analizės. Toks požymis šnektoje dažniausiai reiškiamas būdvardžiu, pvz.: *ā.na(s) sveī.kas / raudō.nas kai buř.kštinas* „Jis (vyras) sveikas, raudonas kaip burkštinas (gintaras)“, *mergēvītē. līgō.vā kai škuj.ē.ta* „Mergiotė lengva kaip skiedrelė“. Šią funkciją gali atlikti ir dalyvis, pvz.: *sujuōdavi.s kai žē.m.ā. iš klapatū* „Sujuođaves kaip žemė iš rūpesčių (apie susigrauzusį žmogų)“, *sužū.vus / suk.ē.pus kai rā.gana / nei pati vā.lga. / nei kītā.m dūoda* „Sudžiūvus, sukepus kaip ragana (šykšti moteris): nei pati valgo, nei kitam duoda“.

§ 8. Pagal semantines ypatybes palyginimų narius siejantys požymiai skyla į keletą grupių: 1) daiktų erdvinės savybės (forma, dydis), pvz.: *didelis, mažas, ilgas, trumpas, apskritas* ir kt.; 2) spalvos, pvz.: *juodas, baltas, mėlynas, rudas* ir kt.; 3) kitos daiktų fizinės savybės, pvz.: *šaltas, minkštas, slidus* ir kt.; 4) žmogaus fizinė būseną, išvaizdą, pvz.:

³ Geras kalbinių asociacijų analizės pavyzdys – nepretenzingas, bet informatyvus vietnamečių kalbos tyrimas, kuriame, remiantis psicholingvistinio eksperimento duomenimis, nagrinėjami žmogaus kūno dalių apibūdinimai (Ngen Dyk Ton, Li Toan Thang, 1988, 56–64).

⁴ Gavusi progą, norėčiau nuosirdžiai padėkoti savo mielai bendražygei ir talkininkei, Vilniaus Pedago-ginio universiteto dėstytojai, Daugailių šnektos tyrinėtojai *Reginai Rinkauskienei*.

⁵ Daug idomių faktų man pateikė *Aleksas Drūga* (g. 1904 m. Pabėržės km.), *Angelė Kazetytė-Juočienė* (g. 1914 m. Garnių km.), *Pulgerija Tarutytė-Pakalnierė* (g. 1910 m. Mikalojųnų km.) bei kiti daugailiškiai.

girtas, alkanas, susivėlęs, murzinas ir kt.; 5) kitos žmogaus fizinės savybės (jėga, sveikata, kūningumas), pvz.: *sudžiūvęs, storas, greitas, stiprus* ir kt.; 6) žmogaus psichinės savybės, charakterio bruožai, pvz.: *kvailas, piktas, meilus, užsispyręs* ir kt.; 7) doroviniai, estetiniai vertinimai, pvz.: *gražus, bjaurus, bailus, darbštus* ir kt.; 8) kitos (dažniausiai santykius tarp daiktų reiškiančios) savybės, pvz.: *reikalingas, panašus*⁶. Toliau nuosekliai panagrinėsime kiekvieną grupę.

§ 9. Daugilių šnekoje užfiksuoti 28 palyginimai, kuriuose daiktai gretinami pagal dydį ir formą. Daugiausia pavyzdžių rasta su būdvardžiais *dī.deli.s* ir *mā.žas*. Tai suprantama, nes abu šie žodžiai daugiareikšmiai: jais gali būti nusakomas aukštis, tūris, apimtis, stambumas ir kitos erdvinės savybės, pvz.: *vī.ras dī.deli.s kai ká.rtis* „Vyras didelis (aukštas) kaip kartis“, *didū.mas grī.čæ.s | kai laiū.kas* „Didumas (erdvumas) gryčios – kaip laukas“, *bundeli.tæ. mažū.tæ. kai jau.lõ.kas* „Bandelytė mažutė kaip kumštis“, *kurapkiū.kai mažu.čiū.kai kai ni.kšteliū.kai* „Kurapkiukai mažučiuukai kaip nykšteliukai (pirštai)“ ir pan.⁷ Formą nusakančių palyginių šnekoje mažiau⁸. Apvalumui reikšti vartojami etalonai *bū.lba* „bulvė“, *ritū.li.s* „ritulis, medžio nuopjova“, *a.ba.lī.s* „obuolys“, smailumui – *ī.la* „yla“, tiesumui – *žvā.kæ* „žvakė“ ir pan.

§ 10. LKŽ rasta 120 „erdvinių“ palyginių. Ir čia dažniausi požymiai *didelis* (40 pvz.), *tiesus* (21 pvz.), *mažas* (18 pvz.). Nagrinėjant didesni įvairiose tarmėse vartojamų pavyzdžių skaičių, labai krinta į akis, kad renkantis didumo ar mažumo etaloną, siekiama preciziškumo, tikslumo, maksimalaus lyginamų daiktų panašumo⁹. Atsižvelgiama ne tik į dydį, formą, bet ir į bendrą išvaizdą apskritai, pvz., didumas: *jaučiai – kūgiai* Plik, *kiaulė – kupeta* NČ, *bulbos – kamuoliai* Lp, *griežčiai – stebulės* Lel, *varpos – vantos* Lš, *baravykas – sietas* Švnč, *gumbas – kiaušinis* Tv, *nosinės – paklodės* Kps, mažumas: *uogos – žirneliai* Jnš, *bulbos – riešutai* Sld, *ešeriukai – pirščiukai* Všn. Hiperbolės ar litotės pavyzdžių palyginti nedaug: *gerklė – aruodas* DvD 435, *kurpės – veršio guolis* Jrb, *karvė – pirštinė* Vlk, *trioba – šunio būda* Km.

§ 11. Toks lyginimo preciziškumas neturėtų būti atsitiktinis dalykas. Pamatas erdviniam palyginimams atsirasti – žmogaus regimieji (iš dalies ir lytėjimo) pojūčiai, teikiantys daugiausiai informacijos apie pasaulį. Kaip žinia, daug dėmesio erdvės ir laiko reikšimui negiminiškose kalbose yra skyres B. Whorfas. Jis, pavyzdžiui, teigė, kad norint sukonkretinti neapibrėžtą medžiagos kiekį, paprastai pridedamas forma nusakantis žodis (*medžio gabalas, audeklo skiautė, stiklo šukė* ir pan.) (Uorf, 1960, 204–205). Šį reiškinį amerikiečių mokslininkas glaustai nusako formule *beformē medžiaga + forma*. Naujesnėje literatūroje teigiama, kad daugelis vadinamųjų gradualinių etalonų (apimtis, forma, atstumas, svoris ir t.t.), jeigu informacija perduodama tik žodžiu, gali būti

⁶ Panašią klasifikaciją žr., pvz. (Šmeleva, 1988, 122–123).

⁷ Norint kuo labiau pabrėžti mažumą, visi žodžiai ne tik gali gauti mažybinės priesagos (kartais net po kelias), bet ir jų garsai gali būti smarkiai labializuojami (plg. Girdenis, 1995, 171).

⁸ Konkrečius skaičius žr. 1 lentelėje.

⁹ Panašiais atvejais į preciziškumą linkusios visos tarmės. Štai tirkšliškiai apie plokščius daiktus savo *stiors – plūons*, „storas – plonas“, o apie apvalius ar cilindrinus – *drūktis – tē ys*, „drūktas – tėvas“ (Girdenis, 1996, 192, 4 išnaša).

suvokiami neadekvačiai ir labai priklauso nuo individualios patirties (Šabes, 1989, 165–167). Palyginimai, tikslindami ir konkretindami sąvokos apimtį, padeda geriau suvokti ir tiksliau skirstyti tikrovės reiškinius.

§ 12. Kita regos pojūčiai fiksuojama daiktų savybė – spalva. Daugailiškių šnekteje rasti 24 spalviniai palyginimai. Dažniausiai juose minimos juoda, raudona, ruda, balta, mėlyna spalvos. Daugiausiai palyginimų (9 pvz.) su daugiareikšmiu būvdvardžiu *juodas*. Apie tamsiaplaukį žmogų sakoma *juodas kai cigōnas (ži-das)* „Juodas kaip čigonas (zy-das)“, apie nusiminusį – *juodas kai debesīs.s* „Juodas kaip debesys“¹⁰, apie neprastą kaklą – *juodas kai ašis* „Juodas kaip ašis“. Kiti juodumo etalonai – *vė.lnæs* „velnias“, *dægū.tas* „degutas“, *uŋ.gli.s* „anglies gabaliukas“. Netikėtai daug palyginimų rasta rudaplaukiui žmogui pajuokti: *rū.das kai šū-das (šuvà, lã.pæ., šærmū.kšni.s)* „Rudas kaip šūdas (šuva, lapė, šermukšnis)“¹¹. Raudonumo etalonai šnekteje *ūgnæ* „ugnis“, *kraū.jæs* „kraujas“, *buva.kē.li.s* „burokėlis“. Baltumo – *sniēgas* (kalbant, pvz., apie audeklą, bet ne apie žmogų)¹², *peř.las* (apie kokį nors gražų, dažniau pirktinį daiktą). Apie akis sakoma *mē.li.na.s kai dugnūs*, apie sudaužytą žmogų – *mē.li.nas | sū.muštas kai me.li.næ*. „Mėlynas, sumuštas kaip mėlynė (uoga)“.

§ 13. Palyginimų su kitų spalvų pavadinimais išklausti gana sudėtinga. Populiariesnis nebent pasakymas *ligōni.s gæltōni kai vã.škas* „Ligoniai geltoni kaip vaškas“. Kiek įtartinas posakis *žã.læs kai žã.lã* „Žalias kaip žolė“, girdėtas tik iš vieno informanto¹³. Po vieną pavyzdį užfiksuota su būvdvardžiais *mã.rgas* ir *raĩ.bas*: *vištã raibã kai gægū.tæ* „Višta raiba kaip gegutė“, *švař.kas mã.rgas kai genĩ.s* „švarkas raibas kaip genys“.

§ 14. LKŽ dar užfiksuota palyginimų su būvdvardžiais *pilkas* ir *rainas*, pvz.: *Pilkas kaip pelė* Grg, *Rainas kaip gvatės kailis* Šll. Pavyzdžių su spalvą reiškiančiais žodžiais rasta 119. Kaip Daugailių šnektos, taip ir LKŽ palyginimuose vyrauja juoda (40 pvz.), balta (27 pvz.) ir raudona (21 pvz.) spalvos. Kodėl dažniausiai pasirenkamos būtent jos?

§ 15. Seniai nustatyta, kad įvairios tautos vartoja nevienodą žodžių skaičių įvairioms spektro spalvoms pavadinti. Kaip rodo tyrimai, esama kalbų, kurios teturi tik juodos (tamsios) ir baltos (šviesios) spalvų pavadinimus. Jei šiam reikalui vartojami trys žodžiai, jie žymi juoda, baltą ir raudoną spalvas, jei keturi – dar prisideda žalias arba geltonos spalvos pavadinimai (Wardhaugas, 1994, 43). Rusų XI–XII a. paminkluose daž-

¹⁰ Šu spalvomis itin dažnai siejamos emocinės būsenos: jausmams reikšti pritaikomi regimieji pojūčiai, spalvų pavadinimams suteikiant perkeltines reikšmes. Daugelio Europos tautų atstovai rausta iš gėdos, bala iš baimės, juosta iš sielvarto, pažaluoja ar pamėlynuoja iš pykčio, pagelsta iš pavydo (Belov, 1988, 57).

¹¹ Retokai pasitaikantys juodaplaukiai ir rudaplaukiai tradiciškai nemėgstami: jie esą blogo būdo, sukčiaujantys, sugebantys kerėti ir pan. Įdomu, kad ir Airijoje, kur rudi plaukai – ne retenybė, juos turi dvasių pasaulio gyventojai: elfai, fejgos, milžiniai, nykštukai (Michailova, 1994, 126). Skiriasi ir estetiniai vertinimai: totoriais gražūs juodaplaukiai, tamsiaakiai žmonės, nepatrauklūs – šviesiaplaukiai ir šviesiaakiai (Sultanon, 1982, 110).

¹² Šiam reikalui vartojami pasakymai: *ižbã.tu.s kai drĩ.bæ* (brazdū. šū-das) „Išbaļęs kaip drobė (brazdų šūdas)“.

¹³ Šis palyginimas dažniau siejamas su beskoniu daiktu: *nægardūs | kai žã.lã* (apie menkai tejrūgį agurką).

niausiai randami būdvardžiai белый, черный ir kai kurie raudonos spalvos pavadinimai (išskyrus žodį красный, kuris yra vėlesnės kilmės) (Bachilina, 1975, 40). Vietnamiečių kalboje būdvardžiai juodas, baltas ir raudonas dažniausiai vartojami, kalbant apie žmogaus kūno dalių spalvas (Nguen Dyk Ton, Li Toan Tchang, 1988, 58). Galimas daiktas, šių trijų spalvų pavadinimų dažnumas – universalus dalykas, būdingas ir negiminiškoms kalboms¹⁴.

§ 16. Kitas įdomus reiškinys – vienos ar kitos spalvos, rodos, nemotyvuotas priskyrimas vienam ar kitam objektui¹⁵. Daugailiškių palyginimuose šermukšnis rudas, perlas baltas, vaškas geltonas. Yra posakių juodaplaukiui ar rudaplaukiui, bet ne šviešiaplaukiui ar „vidutiniam“ (šatenui) žmogui apibūdinti¹⁶. Tarmėje pastebima būdvardžių juodas ir mėlynas paraleli vartoseną. Apie girtuoklį galima pasakyti *juodas kai vėlnas* „Juodas kaip velnias“ ir čia pat *na.t.mė.li.nas na.ge.ri.ma* „Net mėlynas nuo gėrimo“. Tiek juodas, tiek mėlynas gali būti sumuštas arba piktas žmogus. Plg. dar LKŽ įdomesnius pavyzdžius: *Nosis mėlyna kap titnagas* Grv; *Dalgis mėlinas kap žąsies skilvis* Šts; *Skarelė buvo mėlyna tokia kaip karvelio apikaktis* Ėr. Mėlyna spalva priskiriama tamsiems, juodiems, tamsiai pilkiems daiktams. Latvių k. žodis *mēlns* „juodas“ rodytų buvus vieną bendrą žodį juodai ir mėlynai spalvai pavadinti (Sabaliauskas, 1990, 175). Panašių dalykų randame rusų frazeologiniuose junginiuose, plg. rus. dial. Все украли, синя пороха не оставили, „Viską pavogė, ničnieko (pažodžiu: mėlyno parako) neraliko“ arba Ни на синь ноготок „Nė per nago juodymą“ (Bachilina, 1974, 287–289). Čia žodis синий vartojamas senąja reikšme „juodas, tamsus, tamsiai pilkas“¹⁷.

§ 17. Kitos daiktų fizinės savybės (skonis¹⁸, konsistencija, terminės ypatybės ir pan.) minimos 43 daugailiškių palyginimuose. Kalbėdami apie šaltį – šilumą arba skonį, tarmės atstovai linkę akcentuoti ryškiausias (šaltas – karštas, saldus – kartus), bet ne tarpines (šiltas, rūgštas, sūrus) daiktų ypatybes (palyginimų su pastaraisiais žodžiais išklausti nepavyko). Kartumo etalonas paprastai būna kokios vaistingos žolės pavadinimas (*čemerī-čə, činči.beris*), saldumo – medus. Mėgstami palyginimai negardžiam, beskoniu daiktui nusakyti: *duona kai blī-nas | nəgardī* „Duona kaip blynas – negardi (suklekusi, neturi rūgšties)“, *arbo:tà kai sulà | nei saldī | nei nīekas* „Arbata kaip sula:

¹⁴ Įvairiose tautose spalvų simbolika labai skiriasi. Štai suomiams balta spalva reiškia liūdesį, mirtį (Belov, 1988, 56). Kinams teatro personažo charakterį rodo jų kostiumų spalvos: raudonas – garbė, ištikimybė, juodas – paprastumas, tiesumas, mėlynas – užsispyrimas, žiaurumas (Sorokin, Markovina, 1988, 64–65). Įdomu, kad gali skirtis vyrų ir moterų spalvinės asociacijos: moterų spalvą dažniau šieja su daiktais, vyrai – su abstrakčiais žodžiais (Lassan, 1992, 36–37).

¹⁵ Tai nesunkiai pastebi patys informantai: *raudonas kai ū.gnə. | ū.gnə. taigi nə.jaudona!* „Raudonas kaip ugnis – ugnis taigi ne raudona!“

¹⁶ Daugelis žemaičių teskiria tik juodus ir geltonus plaukus (šatėnai irgi priskiriami geltonplaukiams).

¹⁷ Plg. dar velnio pavadinimus: черный, черняк, синеобразный, синёц (Серепанова, 1983, 66).

¹⁸ Palyginimų su skonį reiškiančiais žodžiais šnekoje nedaug. Nėra ir pasakymų uoslės pojūčiams reikšti (nebet *smi.rda kai sū.das*). Apie su skoniu susijusius palyginimus rusų ir prancūzų kalbose žr. (Šmeleva, 1988, 123).

nei saldi, nei niekas“. Skirtingi palyginimai vartojami su žodžiais *šaltas, atšalęs, sušalęs*, pvz.: *kčjæ.(s) šá.lta.s kai já.das* „Kojos šaltos kaip ledas“, *pé.éus atšá.ty.s kai ná.bá.šni.kas* „Pečius atšalęs kaip nabašnykas“, *atajæú sušá.ty.s kai já.jy.kli.s (ká.uka.li.s)* „Ateįau sušalęs kaip kánklis (káukolis) – žemės grumstas“, *sušá.ty.s kai rá.gas* „Sušalęs kaip ragas (skalbinys žiemą)“. Apie orą sakoma: *ká.ršta kai katití* „Karšta kaip katilė“, apie šaltą kambarį – *šá.lta kai já.tve.j* „Šalta kaip kalvė“.

Kiti įdomesni šios grupės pavyzdžiai: *dúona miškštá kai pū.kas* „Duona minkšta kaip pūkas“, *plaukai ratl vé.lnæ.gri.kei* „Plaukai reti kaip velnio griekiai“, *pe.li.s atšá.pi.s kai padačká (bú.mba)* „Peilis atšipęs kaip padačka (tokia geležis prie ratų), bámba“ *duþ.ké.ús kæ.uras kai sítetas* „Stogas kiauras kaip sietas (rėtis)“.

§ 18. LKŽ ši palyginimų grupė pati gausiausia – 227 pavyzdžiai. Daugiausia pavyzdžių rasta su žodžiais *ištizęs (21), kietas, slidus, retas* (po 12). Pasirodo, įmanomas (nesenas) sūrumo etalonas: *Sūrus kaip silksultė* Pln. Keletoje palyginimų pasitaikė ir būdvardis *rūgštus*: etalonai gali būti *šermukšnių uogos* Srd, *ugnis* Kps, *gira* Sln¹⁹. Daugailiškių palyginimuose nerastas būdvardis *šiltas* pasirodė esąs ribotos leksinės aplinkos ir vartojamas tik su patalpų pavadinimais. *Pirkioj šilta kap pirtjy* Btrm; *Grinčioj šilta kap vilnoj* Rmš; *Šilta kaip ponui pekdej* Lnkv.

§ 19. Žmogaus fizinė būseną, išvaizdą daugailiškių nusakoma 41 palyginimu. Šioje leksikos grupėje gausu peyoratyvinių posakių, pvz.: *susraū.ki.s kai vi.žá* „Susiraukęs kaip vyža“, *susriėti.s kai kabė.li.s* „Susirietęs kaip kabelis (virvėms vyti įrankis)“, *pl.kas kai mæ.nú.li.s (šiki.næ.)* „Plikas kaip mėnulis (kiek praplikęs), šikinė (visai plikas)“, *sull.tas kai šuvá* „Sulytas kaip šuva“, *abžė.ty.s kai á.nas*²⁰ *gá.las* „Apžėlęs kaip anas (kistas) galas“.

Pejoratyvinės reikšmės posakiai, kaip žinia, glaudžiai susiję su įvairiais draudimais. Iš daugailiškių itin sunku išklausti palyginimų, į kuriuos įeina būdvardžiai, reikiantys fizinį luošumą (*šlubas, aklas, kurčias* ir pan.). Informantai paprastai teisinasi, kad vartoti tokius pasakymus esą negražu ar netgi pavojinga: pasijuokęs iš luošio žmogus gali išilgainiui pats toks palikti. Tačiau supykas ar kaip kitaip užsimiršus šis tabu nesunkiai pažeidžiamas²¹.

§ 20. LKŽ šiai gausiai palyginimų grupei priklauso 217 pavyzdžių. Daugiausia jų su žodžiais *susiraukęs (18), pasišiaušęs (17), susitraukęs, išbalęs* (po 15), *sutinęs (14), susirietęs, plikas* (po 12). Labai maža komplimentinio pobūdžio pasakymų (jų rasta su žo-

¹⁹ B. Whorf'o nuomone, klausa, uoslė, skonis – su erdve nesusiję pojūčiai. Mūsų metaforinė sistema linkusi neerdvinius pojūčius traktuoti kaip erdvinis ir suteikti garsams, kvapams bei su jais siejamiems jausmams ar mintims spalvą, formą, kontūrus, struktūrą (Uorf, 1960, 220). Plačiau apie šiuos dalykus dar žr. (Ruzin, 1994, 79–100).

²⁰ Tarmėje turimas tik įvardis *á.nas* reikšme „jis“, o žodžio *anàs* nėra iš viso. Gal toks kirčiavimas – kirčio dimocijos padarinys?

²¹ Pvz., informantas atkakliai ieško akinių, kuriuos laiko rankoje, o susizgribęs papeikia save patį: *žá.balas kai šú.da.gá.balas* „Žabalas kaip šūdo gabalas“. Plačiau apie kalbinius draudimus žr. (Jasiūnaitė, 1995, 35–37 ir lit.).

džiais *garbanotas* (3), *apsitaisęs, pasipuošęs* (2). Palyginimų su luošumą nusakančiais žodžiais pasitaikė, bet jie taikomi gyvuliams, pvz.: *Kumelė akla kaip siena* Lp.

§ 21. Kitos žmogaus fizinės savybės (jėga, sveikata, kūningumas) minimos 31 Daugailių šnekτος palyginimu. Šioms ypatybėms reikšti dažniausiai pasigaunama zoomorfinių įvaidžijų, pvz.: *nuspenėjis / nusvėtytis kai mąškā* „Nusipenėjęs, nusivėlęs kaip meška“, *stī.pras kai.briedis (arklīs)* „Stiprus kaip briedis (arklys)“, *stō.bnā kai.višā darbinī.kē.* „Slobna (silpna) kaip višta darbininkė“ ir pan. Liesas žmogus dažniau lyginamas su daiktu, pvz.: *sužū.vi.s kai.šakalīs (kē.utas, nā.gutē., cukō.rī.s, sil.kē.)* „Sudžiūvęs kaip šakalys (kiautas, naginė, sukoris, silkė)“²².

§ 22. LKŽ sudžiūvėlis irgi paprastai lyginamas su daiktu: *jaujos ardakāle* Ppl, *lazda Jnš, rankove* Vlk, *spyna* Plv, *skripka* Brt. Antroje vietoje – gyvūnai ir jų atributika: *žąsies sparnas* Skr, *kėkštas* J, *menkė* Plng. Rečiau pasitaiko augalų (*pūdymo kvietelė* Tat, *kempinė* Šts) ar mitinių būtybių (*giltinė* Sim, *kačių mūka* Erž). Tokie palyginimai labai populiariūs: rasti net 35 pvz. Storas, drūtas žmogus atrodo panašiausias į *kubilį* Užv, *kaladę* Dglš, *piestą* Rod, *trinką* Lkv, *gubą* Sln, o riebus nusipenėjęs – į kokį gerai mitusį gyvūną: *malūnininko karvę* Ukm (*kiaulę* Pln), *barsuką* Pšl, *mėsininko šunį* Pln, *antį* Jrb ar netgi *kunigo gospadinę* Plv. Iš viso LKŽ rasta 160 šios grupės palyginimų.

§ 23. Žmogaus psichinės savybės nusakomos 14 daugailiškių palyginimų. Kvailumo etalonas paprastai siejamas su apavu: *durnā kai.vižā* „Kvaila kaip vyža (moteris)“, *duf.nas kai.čebā.ta. aū.las* „Kvailas kaip čebato aulas (vyras)“. Išminties etalonas pasiskolintas iš Biblijos: *razuř.nas kai.salæmuonas* „Protingas kaip Saliamonas“. Apie nuovokų žmogų sakoma ir *gudrus kai.Jā.pæ.* „Gudrus kaip lapė“. Įdomus užsispyrėlio apibūdinimas *asi.spi.rys kai.gælažī.næ.gi.vā.tæ.* „Užsispyręs kaip geležinė gyvatė (gluodenas)“ – taip sakoma apie atsparų ligoms ir sunkumams žmogų²³. Piktumo etalonas yra *šē.škas* „šėškas“, kartais – *ki.pšas* „kipšas“.

§ 24. LKŽ šios grupės pavyzdžių irgi nedaug palyginti su tais, kuriuose minimos fizinės žmogaus savybės: tik 102. Krinta į akis teigiamai ir neigiamai konotuotų posakių skaičiaus skirtumas: su žodžiais *pasileidęs* rasta 20 pvz., *kvailas* – 13 pvz, *piktas* – 12 pvz., *pasipūtęs* – 12 pvz., o su žodžiais *linksmas* – 7 pvz., *meilus* – 6 pvz., *gudrus* – 5 pvz.²⁴.

²² Kalbant apie daiktų storumą-plonumą, matas dažnai esti žmogaus kūno dalys: pirštas, kumštis, plaštaka ir pan., pvz.: *ku.tā.li.(s) sta.rū.ma. kai.ku.lō.kas* „Kūlelis (žabų) storumo kaip kumštis“, *linē.la. kaip.ir.pū.šia(s) sta.rū.ma.* „lentelė kaip ir pirštas storumo“. Situaciniuose palyginimuose tai gali būti pirmas į akis pakliuvęs daiktas, pvz.: *sā.mana kaip.na.stā.la. lig.žē.mei* „Samana kaip nuo stalo lig žemės“. Aiškintis dažnai parodoma ir gestais.

²³ Posakis susijęs su senaisiais tikėjimais. Štai miškų gyventojai saldutiškėnai, dažnai susiduriantys su gyvatėmis ir sugebantys „ažužadėti“ jų ikristus žmones, įsitikinę, kad geležinė gyvatė, net sukapota į gabalus, vėl atgyjanti ir gyvenanti ligi saulės laidos.

²⁴ Bet kurioje kalboje esti daugiau neigiamai, o ne teigiamai konotuotų žodžių bei posakių. Tuo sugeba išmoningai pasinaudoti politikai, įvairiausi ideologai. Garsusis TSRS prokuroras A. Vyšinskis, kalbėdamas 1936–37 m. teismų procesuose, sugebėdavo įtikinti publiką vien retorinėmis priemonėmis, nepateikdamas jokių kaltės įrodymų. Šiam tikslui jo kalbų tekstai prikašiojami rejorataučj (убийца, авантюрист, лгуи, злодей), neigiamos reikšmės epitetų (ничтожный, подлый, наглый). Vieni žmonės ir reiškiniai konevėikiami, kiti be saiko garbinami (безграничная любовь, невиданные успехи ir t.t.) (Lassan, 1991, 96–98).

Pažymėtina, kad ir tie patys negausūs palyginimai su būdvardžiais *meilus*, *linksmas* ir pan. dažnai esti ironiški, pvz.: *Linksmas kaip vainiką praradus* TŽ III 378, *Meilus kaip pasalūkas šuva* Rm, *Mielas kaip mergai lopšys* Ds. LKŽ nepavyko rasti pavyzdžių su būdvardžiu *protingas*²⁵ ar jo sinonimais.

§ 25. Užtekintai rašius apie pejoratyvus ar šiaip neigiamo emocinio vertinimo žodžius bei posakius, atėjo laikas pasidomėti, ko griebiasi daugailiškieji gėriui, grožiui bei įvairioms dorybėms įvardinti. Deja, ši leksikos grupė nėra gausi: estetiniams-doroviniams vertinimams priskirti tik 16 šnektos palyginių. Daugiausia pavyzdžių rasta su būdvardžiu *gražus* (8). Moters grožiui nusakyti vartojami etalonai *ka.rt.Ńka* „paveikslukas“²⁶, *ta.tà* „lėlė“, *r.ž.æ* „rožė“, (*dvà.ra*) *panl.tæ* „(dvaro) panytė“. Apie sūnų, vaikina sakoma *gražūs kai žiedas* „Gražus kaip žiedas“. Dailus daiktas lyginamas su kitu panašiu, tik geresnės kokybės daiktu: *gražūs mitalū.kas | kai.gæ.lumb.æ* „Gražus mileliukas, kaip gelumbė“. Priešingos reikšmės pavyzdžių nedaug (gal nepasisėkė išklausti dėl jau minėto aukštaitiško drovumo?): *bjæurūs kai.pakusà* „Bjaurus kaip pakusa (vaiduoklis, šmėkla)“, *baisūs kai.yé.lnæs* „Baisus kaip velnias“, *nægražūs kai.gá.gras* „Negražus kaip gagra“.

§ 26. LKŽ šiai grupei priklauso 41 palyginimas. Minėtini įdomūs grožio etalonai: *saulė Erž*, *saulės dukė* Gdr, *saulės marti* I. Simon.²⁷ Palyginimai su teigiamai konotuotais būdvardžiais *geras*, *drąsus*, *bagotas* ir pan. labai dažnai ironiški: *Tu geras*²⁸ *kaip katė*, *tik pelių negaudai* Km, *Drąsios kaip varlės, kol nemato gužo* Jnš, *Bagotas kaip šuva blusų* PPr 315. Labai maža palyginių su neigiamai konotuotais šios grupės būdvardžiais (*bjaurus*, *baisus*, *juokingas*, *bailus* ir pan.).

§ 27. Paskutinė, tiek šnekteje, tiek ir LKŽ negausi grupė – palyginimai su būdvardžiais, nusakančiais santykius tarp daiktų. Daugailiškieji turi vos kelis tokio pobūdžio posakius: *raikall.Ńgas kai.šū.nui.pijktà.kó.jæ* „Reikalingas kaip šuniui penkta koja“, *pan.á.š.æ.s kai.dvi.nl.n.æ.s* „Panašios kaip dvynukės“. Pažymėtina, kad LKŽ rasta 12 ironiškų ir vos vienas neutralus posakis su žodžiu reikalingas: *Tu čia reikalingas kaip druska in viralų* Kt. Iš viso LKŽ pasitaikė 15 tokio pobūdžio palyginių.

²⁵ Kaip čia neprisiminsi Sokrato posakio, kad žmonės sakosi stokojančys visko, išskyrus protą: jei ko yra pakankamai, nereikalingas nė etalonas. Kalbant rimčiau, reikia pasakyti, kad etalono pasirinkimas rodo žmones ne tiek fiksuojant objektyvius daiktų požymius, kiek priskiriant jiems visai nebūdingų savybių: prancūzams kvailas atrodo *krepšys*, rusams – *kamštis*, tadžikams – *karvė* (plg. Ogoľ'cev, 1982, 128).

²⁶ Posakis pasiskolintas iš vietinių rusų. Yra ir daugiau įdomių skolinimo atvejų, pvz., dvikalbių patarlių: *prapá.l maksf.m su.viš.Ńm ausf.m*. Pejoratyvą *marčvò* „nedorėlis“ uteniškiam bus parvežęs vietos sentikiai, kurie Pirmojo pasaulinio karo metu buvo evakuavęsi į Nižnij Novgorodo guberniją. Plg. jų pasakymus Мордва – на грош два, на копейку вся семьяка arba Не чужава родня ваша (RPL, 1992, 24). Apie kitus pejoratyvais virtusius etonimus žr. (Jasiūnaitė, 1995, 49).

²⁷ Apie dangaus kūnus mūsų tautosakoje ir mitologijoje žr. (Balsy, 1948, 42–59).

²⁸ Yra kalbų, kurių būdvardžiai rikiuojasi greta daiktavardžių griežta tvarka, šiek tiek primenančia fonotaktikos taisyklę, plg. anglų *good heavy red chair* „gera sunki raudona kėdė“. Manoma, kad arčiausiai daiktavardžio atsiduria semantiškai jam artimiausi būdvardžiai. Tokie esą rūšį reiškiantys žodžiai, toliau einą spalvos ir formos pavadinimai, dar toliau – žodžiai *gay* – *sad*, „linksmas – liūdnas“, *pretty* – *ugly* „gražus – bjaurus“ ir pan. (Vendler, 1981, 543). Panašią tendenciją galima pastebėti ir lietuvių kalboje.

§ 28. Apibendrinant požymių, siejančių abu palyginimo narius, vartoseną, pateikiama 1 lentelė, iš kurios matyti palyginimų su atitinkamais būdvardžiais dažnumas LKŽ ir Daugailių šnekoje. LKŽ duomenys išdėstyti mažėjančia tvarka, o greta nurodytas šnekoje užfiksuotų posakių skaičius.

1 l e n t e l ė

Požymių, siejančių abu palyginimų narius, dažnumas tarminėje lietuvių kalboje

Eil. nr.	Požymis	LKŽ	Dgl	Eil. nr.	Požymis	LKŽ	Dgl
1.	juodas	40	9	40.	sulamdytas	9	–
2.	didelis	40	6	41.	tykus	9	1
3.	sudžiūvęs	35	6	42.	ilgas	9	3
4.	baltas	27	2	43.	skūpus	8	1
5.	tiesus	21	1	44.	šaltas	8	4
6.	ištižęs	21	–	45.	suodinas	8	2
7.	raudonas	21	3	46.	išsikėtęs	8	1
8.	storas	20	6	47.	saldus	8	2
9.	pasileidęs	20	1	48.	murzinas	8	1
10.	riebus	19	–	49.	rudas	7	4
11.	mažas	18	8	50.	apskritas	7	3
12.	susiraukęs	18	1	51.	kūdas	7	1
13.	pasišiaušęs	17	1	52.	linksmas	7	–
14.	drūtas	15	3	53.	susivėlęs	7	2
15.	plonas	15	3	54.	girtas	6	1
16.	greitas	15	1	55.	lygus	6	1
17.	sveikas	15	2	56.	sunkus	6	2
18.	susitraukęs	15	–	57.	sausas	6	2
19.	išbalęs	15	2	58.	ištišęs	6	–
20.	sutinęs	14	1	59.	meilus	6	1
21.	gražus	14	8	60.	senas	6	–
22.	reikalingas	13	1	61.	gudrus	5	1
23.	kvailas	13	3	62.	pilkas	5	–
24.	kietas	12	1	63.	smailus	5	1
25.	piktas	12	2	64.	išgveręs	5	–
26.	susirietęs	12	4	65.	apsileidęs	5	2
27.	slidus	12	1	66.	tankus	5	1
28.	paspipūtęs	12	–	67.	stiprus	5	4
29.	retas	12	1	68.	geras	5	–
30.	plikas	12	4	69.	geltonas	4	1
31.	skystas	11	1	70.	drašus	4	–
32.	šlapias	10	1	71.	darbštus	4	2
33.	minkštas	10	2	72.	dygus	4	–
34.	nusipenėjęs	10	3	73.	bagotas	4	1
35.	surūgęs	10	1	74.	lengvas	4	3
36.	pririšęs	10	1	75.	nusitepęs	4	2
37.	mėlynas	9	2	76.	karštas	4	2
38.	tamsus	9	1	77.	gardus	4	2
39.	pilnas	9	1	78.	slobnas	4	1

Eil. nr.	Požymis	LKŽ	Dgl
79.	apžėlęs	4	1
80.	šiltas	4	–
81.	kartus	4	2
82.	švelnus	4	–
83.	pamėlynavęs	4	–
84.	sulinkęs	3	–
85.	aštrus	3	2
86.	išbrinkęs	3	1
87.	garbanotas	3	1
88.	trumpas	3	1
89.	rūgštus	3	–
90.	užsispyręs	3	2
91.	siauras	3	2
92.	trapus	3	–
93.	kreivas	3	1
94.	žalias	3	1
95.	menkas	3	–
96.	išsižiojęs	2	1
97.	alkanas	2	2
98.	baisus	2	1
99.	dykas	2	–
100.	basas	2	1
101.	grubus	2	–
102.	kiauras	2	1
103.	sumuštas	2	1
104.	suplyšęs	2	4
105.	apsiniaukęs	2	–
106.	supleišėjęs	2	1
107.	plokščias	2	–
108.	nusigėręs	2	1
109.	grynas	2	–
110.	lieknas	2	1
111.	akylas	2	–
112.	akytas	2	–
113.	aklas	2	1

Eil. nr.	Požymis	LKŽ	Dgl
114.	apsitaisęs	2	–
115.	išdykęs	2	–
116.	paraudęs	2	–
117.	pavargęs	2	–
118.	platus	2	1
119.	bjaurus	1	2
120.	bailus	1	1
121.	gauruotas	1	1
122.	brangus	1	–
123.	sulytas	1	1
124.	užsimerkęs	1	1
125.	margas	1	1
126.	raibas	1	1
127.	rainas	1	–
128.	sušalęs	1	4
129.	atšipęs	1	2
130.	negražus	1	1
131.	panašus	1	4
132.	susibraizęs	1	–
133.	aukštas	1	1
134.	nutriušęs	1	–
135.	augalotas	1	–
136.	juokingas	1	–
137.	jaunas	1	–
138.	gajus	4	–
139.	sustyręs	1	–
140.	tirštas	1	1
141.	kurčias	1	–
142.	sūrus	1	–
143.	pasalus	1	–
144.	lankstus	1	–
145.	paslaugus	1	–
146.	tuščias	1	–
147.	čystas	1	–
148.	pastabus	1	–

§ 29. Palyginimai su pirmaisiais 9 požymiais sudaro 24,5% visų LKŽ pavyzdžių, su pirmaisiais 26 požymiais – 49,7%, su pirmaisiais 54 požymiais – 74,9%. Iš lentelės matyti, kad daugiausia palyginimų vartojama su fizinės žmogaus ar daikto savybes (dydį, formą, spalvą, kūningumą ir pan.) reiškiančiais žodžiais. Kur kas mažiau posakių, kuriuose minimos žmogaus psichinės savybės: į 50% intervalą pakliūva tik *kvailas* ir *piktas*, o į 75% intervalą – dar *pasipūtęs*, *tykus*, *skūpus*, *linksmas*. Mažiausiai palyginimų rasta su ribotos leksinės aplinkos žodžiais *bailus*, *margas*, *rainas*, *atšipęs*, *susibraizęs*, *nutriušęs* ir pan. Jeigu žiūrėsime į būdvardžius, kurie sudaro antonimų poras, nesunkiai pastebėsime, kad vryrauja tendencija dažniau vartoti palyginimus su neigiamai, o ne su teigiamai konotuotiems porų

niais. Pavyzdžiui, būdvardis *juodas* vartojamas dažniau, negu jo antonimas *baltas, sudžiūvęs* – dažniau negu *riebus, nusiperėjęs, storas, kietas* – dažniau negu *minkštas, kvailas* – dažniau negu *gudrus, susiraukęs* – dažniau negu *linksmas, meilus* ir pan. Jeigu kartais pasitaiko priešingai (pavyzdžiui, žodis *tiesus* dažnesnis už savo antonimus *sulinkęs, susirietęs, kreivas*), dalis palyginimų su teigiamai konotuotu būdvardžiu paprastai esti ironiški, plg. *tiesus kaip kabilo lankas* Trš, *alkūnė Al*, *virvė kišenėj* Pgg, *avino ragas* Sb.

§ 30. Kaip rodo lentelė, Daugailių šnektejo užfiksuoti nemaž visi dažnesni būdvardiniai palyginimai, tik etalonų skaičius, aišku, yra mažesnis. Pasaityta, kad termėje nevartojamas vienas ar kitas žodis (*išgveręs, trapus, grubus, grynas, paslaugus* ir pan.). Kartais žmogus ar daiktas daugailiškių apibūdinamas ne rūpimu būdvardiniu, o panašiu veiksmažodiniu palyginimu arba kaip nors kitaip. Pavyzdžiui, termės atstovai nevartoja žodžio *dygus*, bet turi palyginimą *dū.ræ kai.ežl.s* „Duria kaip ežys“. Šnektejo nėra žodžio *pasipūtęs*, o šią savybę turintis žmogus pašiepiamas pasakymu *par.jl. jū.kšæ. dauk* „Jis turi daug juokio (t.y. kiaulės)“.

Apibendrinant galima pasakyti, kad vienos uteniškių šnektos ir didelio žodyno medžiaga santykiauja kaip dalis su visuma: žodyne randame bemaž visus šnektos posakius.

2 lentelė
Palyginimų etalonai tarminėje lietuvių kalboje

Gyvūnai							Gyvūnų atributika					
	Naminiai gyvūnai	Laukiniai žvėrys	Paukščiai	Žuvys	Vėbrzdžiai	Ropliai	Žmogaus kūno dalys	Gyvūnų kūno dalys	Kitokių gyvūnų atributika			
LKŽ	73	45	46	14	13	19	19	36	14			
Dgl	7	12	8	2	6	3	9	5	7			
Augalai				Augalų atributika				Kiti palyginimai				
	Medžiai, krūmai	Gėlės, žolės	Javai, daržovės	Grybai	Grūdai, sėklos	Medžio ar kito augalo dalys	Vaisiai, uogos	Kitokie	Palyginimai, kuriuose minimas veiksmas	Kitokie		
LKŽ	15	21	14	10	12	20	22	5	63	66		
Dgl	5	7	4	1	1	4	3		1	14		
Negyvosios gamtos daiktai ir reikšiniai						Socialinės grupės						
	Daugias kūnai	Atmosferos reikšiniai	Gaminės medžiagos	Kraštovaizdžio elementai	Paros ar metų laikas	Kitokie	Šeima	Luomai, turas	Profesija	Lyris, amžius	Tautybė	Kultūrinės reišijos
LKŽ	4	19	21	9	4	14	6	5	4	4	3	47
Dgl	1	3	7	2		4	3	2		1	4	11
Buities daiktai												
	Ratondai, spyryklos reikmės	Įrankiai	Trobesiai	Interjero elementai	Apavas	Aparas	Įvairios medžiagos	Muzikos instrumentai	Valgiai, gėrimai	Leuko daiktų atributika	Kitokie	
LKŽ	94	50	9	26	15	12	41	8	4	56	14	
Dgl	18	10	2	2	4	3	9	4	1	10	56	

3 lentelė
Palyginimų pirmasis narys tarminėje lietuvių kalboje

Gyvūnai							Gyvūnų atributika					
	Naminių gyvūnai	Laukiniai žvėrys	Paukščiai	Žuvis	Vabzdžiai	Ropšiai	Žmogaus kūno dalys	Gyvūnų kūno dalys	Kitiokia gyvūnų atributika			
LKŽ	30	1	1	3	1	2	80	5	9			
Dgl	3		2			2	14	1	1			
Augalai				Augalų atributika								
	Medžiai, krūmai	Gėlės, žolės	Javai, daržovės	Grybai	Grūdai, sėklės	Medžio ar kito augalo dalys	Veisimai, uogos	Kitokie				
LKŽ	4	2	8	4	1	11	12	1				
Dgl	1	1	1		1	1						
Negyvosios gamtos daiktai ir reiškiniai							Socialinės grupės					
	Daugus kūnai	Atmosfera reiškiniai	Gamtinės medžiagos	Kraštovaizdžio elementai	Paros ar metų laikas		Šeima	Luoma, turas	Profesija	Lytis, amžius		Kultūrinės reišijos
LKŽ		4	6	9	5		4	4	2	91		10
Dgl	1		3	3						117		1
Buities daiktai												
	Rakodai	Įrankiai	Valgiai	Medžiagos	Apavas	Apdėras	Trobesiai	Interjero elementai	Įdai	Kitokie		
LKŽ	9	3	27	10	3	21	11	5	3	6		
Dgl	5	3	15	2		8	3	3	1	2		

§ 31. Kadangi palyginimas, kaip minėta § 6, yra trinarė struktūra, pasirodė tikslinga lentelėse pateikti ir informaciją apie abu palyginimo narius: 1) kas lyginama ir 2) su kuo lyginama. Kitaip būtų sunku aprėpti gausybę faktų: kiekviena teminė grupė, pavyzdžiui, zoomorfiniai palyginimai, kuriuose minimi gyvūnai, biomorfiniai palyginimai su augalų pavadinimais, somatiniai palyginimai su žmogaus kūno dalimis, kulinariniai palyginimai su valgių pavadinimais gali būti atskiro straipsnio objektas. Dėl šios priežasties nutarta apsiriboti lentelėmis ir glaustai apžvelgti populiariausius, dažniausiai vartojamus etalonus.

§ 32. Susumavus 2 lentelės duomenis, matyti, kad tiek LKŽ, tiek tarmėje gausiausia palyginimų etalonų teminė grupė – buities daiktų pavadinimai: jų rasta maždaug apie trečdajį. LKŽ šiai grupei priklauso 332, o Dgl – 67 palyginimai. Antroje vietoje – gyvūnų pavadinimai: 210 ir 38 pavyzdžiai. Abi šios grupės sudaro apie 50% visų palyginimų. LKŽ mažiausiai užfiksuota socialinių grupių pavadinimų: tik 22 (Dgl atitinkamai 10). Tarmėje nedaug rasta ir augalų pavadinimų (8 pvz.). Šiaip jau daugiausiai vartojama visų teminių grupių etalonus, išskyrus nebent paros ar metų laikų pavadinimus (*diena, ruduo* ir pan.), lauko darbų atributiką (*pėdas, guba*), profesijų pavadinimus (*kalvis, karminkrėtys*). Pažymėtina, kad Daugailių šnektai nebūdingi palyginimai, kuriuose minimas

veiksmas: rastas tik pavyzdys *panašl un tēvu. kaip iš akties trauktā* „Panaši į tėvą kaip iš akies traukta“. LKŽ tokių palyginimų rasta net 63.

§ 33. Reikėtų nors trumpai paminėti ir keletą dažnesnių etalonų. Tiek LKŽ, tiek ir Daugailių šnekteje populiariausias pasirodė esąs šuo: 22 ir 5 pavartojimo atvejai. Toliau LKŽ seka palyginimai su žodžiu *ištrauktas* (21 pvz.) ir su žodžiu *velnias* (12 pvz.)²⁹. Iš daiktų populiariausi pasirodė esą *kabilas* (*bosas, bačka*), *rėtis* (*stietas*) ir *bizūnas* (*botagas, kančius*) – po 7 pvz., iš gyvūnų – *višta* (9 pvz.), *arklys* (*kamelė*), *jautis* (*bulius*), *meška* (*meškuitis*) – po 8 pvz., *kiaulė, ežys* – po 7 pvz., iš gyvūnų atributikos – *mėšlas* (*triedalas*) – 7 pvz.

§ 34. Kadangi LKŽ nurodo toli gražu ne visų palyginimų pirmąjį narį (kas lyginama), 3 lentelė išėjo kiek kuklesnė. Posakių, kurių pirmasis narys bent jau numanomas, rasta 705 iš 1000. Pagrindinė šios lentelės duomenų išvada paprasta: su kuo nors lyginamas dažniausiai žmogus, jo kūno dalys arba jam artimiausių sferų daiktai (valgiai, apdaras, naminiai gyvuliai). Palyginimų, kuriuose žmogus bent jau numanomas, rasta 297, o kur jis įvardintas (socialinių grupių pavadinimai) – 101. Kitos teminės grupės LKŽ palyginimi negausios, o Daugailių šnekteje daugelis daiktų ar reiškinių pavadinimų neužfiksuoti. Žmogui tarmėje taikoma 117 palyginimų.

§ 35. Viename palyginti nedidelės apimties darbe sunku aprėpti būdvardinių palyginimų įvairovę. Bet nors šiek tiek panagrinėjus šių įdomių posakių semantinę struktūrą, matyti, kad jie kalboje atlieka svarbią funkciją: apibrėžia, tikslina vienam ar kitam daiktui, reiškiniui būdingo požymio kiekį. Perfrazuojant § 11 minėtą B. Whorfo formulę *beformis medžiaga + forma*, būdvardinį palyginimą galima nusakyti glaustai: *beformis palyginimas + forma*. Tokia būtų viena pagrindinių šio tyrimo išvadų.

Tiek vienos šnektos, tiek ir didelio žodyno medžiaga rodo, kad būdvardiniai palyginimai dažniausiai apibūdina žmogų. Nepaisant šito, išimtinai žmogaus sferai (psichikai, intelektui, estetiniams ar doroviniams vertinimams) skirta visai nedidelė palyginimų dalis: visur dominuoja išorė, fizinė, ypač regos ir lytėjimo pojūčiai suvokiamos savybės. Vadinasi, ši gausi kalbos stereotipų grupė remiasi savotišku vizualiniu principu (panašiai kaip kinas ar tapyba). Būtų įdomu šiuo požiūriu panagrinėti ir veiksmožodinius palyginimus, kurių mūsų kalboje žymiai daugiau³⁰.

THE TRADITIONAL SIMILES OF DAUGAILIAI DIALECT

Summary

This paper is devoted to analysis of the traditional adjective similes of one of the Eastern Lithuanian dialects. The material taken from this dialect was compared with the facts from the Academical Dictionary of Lithuanian (LKŽ). The analysis showed, that traditional similes in most cases are connected with man and his exterior qualities. The main function of such stereotypes of language can be described by paraphrased formula of B. Whorf: formless item plus a form.

²⁹ Posakių su velnio vardu labai daug ir kitose kalbose. Mokienko (1986, 183) juos vadina „дьявольский легион, вошедший полным строем в диалектную фразеологию“.

³⁰ Už pagalbą ir geras pastabas autorė dėkinga habilit. dr. *Aleksui Girdeniui* ir dr. *Zofijai Babickienei*.

LITERATŪRA

- Bachilina*, 1974 – Бахилина Н. Б. К истории фразеологизмов, включающих словосочетание *силь парох*. – Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. Москва, 285–290.
- Bachilina*, 1975 – Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке. Москва: Наука.
- Balys J.*, 1948, *Lietuvių tautosakos skaitymai*. Tübingen: Patria.
- Beļav*, 1988 – Белов А. И. Цветовые этноэпидемы как объект этнопсихолингвистики. – Этнопсихолингвистика / Отв. ред. Ю. А. Сорокин. Москва, 49–58.
- Blek*, 1990 – Блэк М. Метафора. – Теория метафоры / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва, 153–169.
- Čerepanova*, 1983 – Черепанова О. А. Мифологическая лексика Русского Севера. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Girdenis A.*, 1995, *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Girdenis A.*, 1996, *Taip šneka tirkšliškiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Jasiūnaitė B.*, 1995, *Endriėjaviškių pejoratyvinė leksika (neigiamieji žmogaus apibūdinimai)*. – *Kalbotyra*, t. 44(1), 35–57.
- Kokare*, 1980 – Кокаре Э. Я. Критерии интернационального и национального характера паремий. – Типология и взаимодействия фольклора народов СССР / Отв. ред. В. М. Гашак. Москва, 160–191.
- Lassan*, 1991 – Лассан Э. Р. О власти языка и языке власти. – *Kalbotyra*, t. 42(2), 92–104.
- Lassan*, 1992 – Лассан Э. Р. О некоторых особенностях „мужского“ и „женского“ ассоциирования слов. – *Kalbotyra*, t. 43(2), 35–41.
- Lassan*, 1994 – Лассан Э. Р. О принципах когнитивно-риторического анализа публицистического дискурса. – *Kalbotyra*, t. 44(2), 15–41.
- Leontjev*, 1977 – Леонтьев А. А. Национальные особенности коммуникации как междисциплинарная проблема. Объем, задачи и методы этнопсихолингвистики. – Национально-культурная специфика речевого поведения / Отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 5–14.
- Menovščikov*, 1982 – Меновщиков Г. А. О некоторых особенностях коммуникативного поведения эскимосов. – Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР / Отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 141–144.
- Michailova*, 1994 – Михайлова Т. А. „Красный“ в ирландском языке: понятие и способы его выражения. – *Вопр. языкознания*, № 6, 118–128.
- Mokienko*, 1980 – Мокиенко В. М. Славянская фразеология. Москва: Высшая школа.
- Mokienko*, 1986 – Мокиенко В. М. Образы русской речи. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Nguen Dyk Ton, Li Toan Tchang*, 1988 – Нгуен Дык Тон, Ли Тоан Тханг. Направленный ассоциативный эксперимент как инструмент исследования национально-культурной специфики речевого мышления вьетнамцев (форма оценок человеческого тела). – Язык: этнокультурный и прагматический аспекты / Отв. ред. В. Н. Туркин. Днепропетровск: ДГУ, 56–64.
- Ogoļcev*, 1982 – Огольцев В. М. Семантизация культурного компонента языковой единицы в учебном словаре устойчивых сравнений. – Словари и лингвострановедение / Отв. ред. Е. М. Верецагин. Москва, 122–132.
- RPL*, 1992 – Русские пословицы Литвы. Vilnius: Vaga.
- Ruzin*, 1994 – Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке. – *Вопр. языкознания*, 1994, № 6, 79–100.
- Sabalaiuskas A.*, 1990, *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Moksas.
- Salibajev, Aliev*, 1982 – Салибаев В. Х., Алиев С. Н. Об особенностях коммуникативного поведения таджиков. – Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР / Отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 125–131.
- Sorokin, Markovina*, 1988 – Сорокин Ю. А., Марковина И. Ю. Типы китайской символики в языке и культуре. – Этнопсихолингвистика / Отв. ред. Ю. А. Сорокин. Москва, 64–71.

Sultanov, 1982 – Султанов Ф. Ф. Некоторые особенности коммуникативного поведения татар и башкир. – Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР / Отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 101–111.

Šabes, 1989 – Шабес В. Я. Событие и текст. Москва: Высшая школа.

Šmeleva, 1988 – Шмелева Т. В. К проблеме национально-культурной специфики эталона сравнения. – Этнопсихоллингвистика / Отв. ред. Ю. А. Сорокин. Москва, 120–124.

Tomachin, 1991 – Томажин Г. Д. Различия в семантике лексических единиц языка интеркоммуникации в зависимости от национальных культур коммуникантов. – Русский язык и современность: проблемы и перспективы развития русистики. Всесоюзная научная конференция. Доклады. Часть I. Москва, 85–92.

Uorf, 1960 – Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. – История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть 2 / Сост. В. А. Звегинцев. Москва, 198–224.

Wardhaugas R., 1994, *Ar gali kalba mus valdyti?* – Sociolingvistika ir kalbos kultūra / Sud. L. Grumadienė ir R. Marcinkevičienė. Vilnius, 41–46.

Vendler, 1981 – Вендлер З. О слове *good*. – Новое в зарубежной лингвистике / Отв. ред. В. А. Звегинцев. Москва, 531–554.

Verežagin, Kostomarov, 1982 – Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов. – Словари и лингвострановедение / Отв. ред. Е. М. Верещагин. Москва, 89–96.

Vosyliūtė K., 1972, *Lietuvių kalbos lyginamųjų frazeologizmų santykis su aplinka*. – LKK, t. 13, 99–109.
Vosyliūtė K., 1983, *Bendrieji lyginamųjų frazeologizmų bruožai ir kategoriniai požymiai*. – LKK, t. 22, 205–233.

Vilniaus universitetas
Bendrosios kalbotyros katedra

Įteikta
1996 m. kovo mėn.